

УДК: 821.161.1

ББК: 83.3 (4 Укр) 6

**МАЛА ПРОЗА РОСТИСЛАВА ЄНДИКА ТА ЛЕСЯ МАРТОВИЧА:
ТИПОЛОГІЯ ХАРАКТЕРОТВОРЕННЯ****О. М. Залевська**

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
кафедра української літератури;
м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57; тел. +380 (342) 59-60-74*

У статті простежено вплив гумористичних і сатиричних традицій Лесья Мартовича у творчості Ростислава Єндика, зацентовано на синтезі категорій трагічного і комічного у манері письма.

Ключові слова: *смійх, комізм, трагізм, іронія, образ.*

Творчість Ростислава Єндика своїм корінням сягає кращих традицій галицької новели, поєднуючи в собі трагедійне світовідчуття Василя Стефаника, сатиричний струмінь Лесья Мартовича, ліричну фольклорну стихію Марка Черемшини. Однак, незважаючи на широке використання творчого досвіду своїх попередників, зауважує літературознавець Юрій Клиновий, “Ростислав Єндик має своє власне неповторне обличчя, свою власну образність, свої власні стилістичні засоби, нераз дуже несподівані й оригінальні, отже своє власне крилате слово” [5, с.557].

У центрі уваги Ростислава Єндика – проблеми сутності людини, її моралі, етики, смислу життя та діяльності, стосунки і взаємини з іншими людьми та суспільством. Моделюючи дійсність, письменник не відвертається від її конкретних проявів, однак і не обмежується роллю реєстратора фактів, прагне пояснити життя і дати йому оцінку. Власне, з цією метою певним чином узагальнює свої образи. Способом узагальнення у цьому випадку є вибір тих характеристик і ситуацій, які найадекватніше відтворюють сутність явищ та найповніше розкривають сукупність суспільних відносин, не втрачаючи своєї чуттєвої конкретики, своєї неповторної індивідуальності. Створюючи картини й образи, що вражають своєю емоційністю, зовнішнім комізмом і внутрішнім трагізмом, Ростислав Єндик часто досягає художнього ефекту. Автор послуговується засобами сатири, гумору та іронії, що зближує його з унікальною манерою письма Лесья Мартовича, який „як ніхто інший умів підмітити в житті нашого народу ту іронію фактів, яка змушує людину цілу свою поведінку виявляти в зовсім іншому світлі, ніж вона є насправді” [8, с.143]. Звичайно, про сатиричний спосіб зображення в Ростислава Єндика, на відміну від Лесья Мартовича, мова може йти лише як про одну з художніх стихій конкретних творів, адже мотив сміху стає концептуальним лише у окремих новелах автора.

Сміховий засіб зображення виявляється у новелі «Піст», власне, у діалозі-суперечці між дружиною і чоловіком, який сердитий на ціле село, бо не може витримати без тютюну:

- “Я виджу, що тобі свище в носі.
- Боже, вибач йому, бо чорт не видав, щоб ведмідь щебетав. Замість працювати, він волочиться по селі і збиває байдики...
- Ти вже в мене велика робітниця! Ні зпереду, ні ззаду нічого не видно.
- Ще кури не піють, а я вже на ногах. Цілий день бігаю, до Львова зайшла б, вернулася б і ще дороги лишилося б.
- Слова масні, а пироги пісні.
- Бо жінки робота йде в сміття і в помії.
- То не роби і не вий!” [3, с.145].

Далі мотив сміху розвивається і заповнює весь художній простір новели: під час паління однієї сигарети трьома затятими курцями, тому що ніхто не мав „стільки скарбів”, аби заплатити за таку розкіш сусідові Федунківу:

- “Найкраще курить усіма.
- Як це? – не дорозумілися.
- Зараз будете бачити, як ця курінка буде виглядати. Я вже так курив пару разків...
- Ти, Іване, шлюсуй копита біля мене, ти Кириле, маршуй на вартарню біля нього, а ти, Василю, шпануйся на кінці, бо може дійде димок і до тебе.

По цім слові Федунків запалив цигарку, пакнув і дмухнув дим в уста Іванові. Іван клапнув зубами, як пес, коли ловить муху, затягнувся і стримав віддих, аж закрутилося йому в голові. Він заплющив очі з великої насолоди і не випускав диму, доки не закашлявся” [3, с.140].

Ростислав Єндик, як і Лесь Мартович, який мав “особливий талант спостерігача і обсерватора, а тому найдрібніша деталь не уникала його пильного погляду”, не залишив непомітним жодного елементу, наділеного сміховим ефектом: “кінін кініном, а гнілі зуби таки маєте. Що це від зубів заносить – знаю достеменно. Василю, ану, покажіть свої недогризки і хукніть!.... Бо то, знаєте, в нього рот, як гузиця...” [3, с.142].

При творенні комічних ситуацій автор з метою підсилення сміхового ефекту послуговується розмовно-народною лексикою, жартами, порівняннями. Приміром, шукаючи цигарок, Іван голосно лається: “ціле село людей, а в тяжкій пригоді не можна знайти ні одного чоловіка. Не світ – пустиня, не життя – а капарство.... Що ж! Де орли літають, там ворін не пускають”(с.138); Василь, відбиваючись від насмішок друзів, влучно підсміюється і над ними: “Ото мені знайшовся! І волів не запрягали до карити і пан дорогу знайшов до нас”, “Оце раз! Бо кому низько в голові, тому слизько на язиці” (с.142); товариство, якому довелося розходитись так і не накурившись, лише “роздразнившись”, у відчаї про-

мовляють: "...цигарка не була передвоєнна – як у бідного дитина. Була худячкою. Вона скоріше скінчилася ніж народилася: дмухнув, хухнув і нема" (с.142).

Із розвитком сюжету комічні сцени змінюються драматичними подіями, сміхове начало змінюється трагічним. Глузування жінки обурило Івана, її слова пекли його до глибини душі, а найбільше дражнила його спрага тютюнового диму, і він наважився підняти на жінку руку: "Іван кинувся на неї з кулаками, щоб почути врешті зойк і писк.

- А тепер хоч до Бога реви!" [3, 146].

На іншому, сімейно-побутовому та інтимно-родинному зрізі подій вибудовує свою новелу «Пояс чеснотливости» Ростислав Єндик. Усю увагу прозаїк зосереджує на, здавалося б, комічно-анекдотичній ситуації, коли сп'янілі чоловіки ніби на жарт виявляють бажання обмінятися бодай на кілька днів своїми дружинами. Після цього письменник конденсує місце і час суто на взаєминах однієї подружньої пари – Семена й Аннички, прагнучи до максимального виявлення їх характерів у далеко не простих життєвих обставинах, що ускладнюються не тільки "забавою і зрадою" обох, а передовсім своєрідними психологічними і фізіологічними ініціаціями кожного на це. Що переможе – морально-духовний чи сексуально-інстинктивний потяг чоло-віка й жінки? На перший погляд, друге, однак чи здійснилося б воно, якби тривкими були душевні й сердечні взаємини подружжя з самого початку їх спільного життя? Зрештою, чи необхідні такі випробування з метою виявлення його підвалин? Автор також не дає готової відповіді, а проектує все це на атмосферу щоденного людського буття.

Ростислав Єндик, створюючи цікаві, непересічні характери, відтворюючи драматичні події в їхньому житті, демонструє уміння вести розповідь в іронічному ключі. Безвихідь, боротьба за існування, покинутість перед неминучістю смерті – це трагізм буття не лише Моніка Магголіна, героя новели «Розповідь одного жида», але й усіх тих (незалежно від національності), хто потрапив у жорна більшо-вицької чи фашистської тоталітарної системи. Розповідаючи про свої поневіряння, Монік згадує про перехід кордону до Мюнхена:

- "Що ти тут робиш?

Мені скаче зуб до зуба, але я хоробро говорю:

- Я вийшо на прохід.

- Гм, а що ти маєш у наплічнику?

- Їду для пса.

- Покажи.

- Не можу, бо мені руки залякли.

- Ми зараз поможемо.

Тоді один здер мені наплічник, а другий розв'язав і знайшов чай і каву.

- Твій пес їсть чай і каву?

- Чому ні? А як не хоче, то хай його шляк трафить з голоду.
- Не пса, а тебе тут шляк трафит за пачкарство. Ми застрілимо тебе”[3, с.249].

Прикордонники забрали наплічник, підпровадили ще кілька кроків, а потім побили палицями і дали “такого копняка, що я, наче камінь з праці, опинився льотом птаха на другім боці” [6, с.249]. Останнє речення містке, воно несе у собі смислове й інформативне навантаження. Адже далі для героя було і примусове переселення, і втеча до Америки та Риму, і скрізь з Моніком траплялись різні пригоди. Приміром, на кордоні Палестини, він, отримавши наказ відкрити пакунки, чемно погоджується з усіма вимогами:

- “Що то є?
- То така машинкіс, – спокійно відповідаю.
- Наша держава потребує машинкіс. – І відразу відсунули мене від неї....

Збрали мовчки, Я подумав тихо:

Як наша держава є така бідна і потребує від бідного Моніка машинкіс, то чому я не маю її дати? Хай беруть!” [3, с.254].

У названих епізодах відчувається жорстока іронія, яка поєднала у собі і відчай, і злість, і безсилля, і зовсім неоднозначний сміх: зовнішній комізм переходить у внутрішній трагізм.

Ростислав Єндик, під впливом творчості Леся Мартовича, якому вдалося тонко і гармонійно поєднати різні типу сміху, з їдкою іронією і сарказмом викривав обмеженість та рабські риси українців.

Уже на початку новели «В зударі з життям» образ радника балансує на межі комізму і не тільки смішить, але й відштовхує, викликаючи відразу. Тривога перед “настроєм влади” розгойдує серце, “мов велетенський маятник”, “видушує поти з товстенького тіла”. Підготовка до розмови з вищим начальством завершується “ритуалом поклону”, написаним автором як засіб критики сучасних митцеві державницько-політичних інституцій та морально-етичних норм: “Один поклін коло дверей, другий серед залі, третій коло пана президента, четвертий столі пана президента, а далі подав радник Бовваницький акти і відступив на три кроки, витягаючися струнко. Животик пробився білою плямою крізь штани і камізельку, уста скривилися в усміх місячної повні” [2, с.7]. Промовисте прізвисько радника (походить від бовван чи бовдур) використовується як додатковий засіб реалізації сатиричного забарвлення цього художнього образу, допомагає увиразненню його ідейної сутності. Бовваницький у своїй рабській покорі втратив себе, власну честь і гідність, як і його предки, які з покоління в покоління так само запобігали перед старшими і підвладними.

Сатирично насичені портретні характеристики використовуються Ростиславом Єндиком і в інших творах, приміром, при змалюванні дідича Постровського в новелі «Відступник»: “Пан благородний, як кабан

огородний, почав по покоях походжати й облесно-улесно обізвався...” [3, с.8], чи русинського батюшки Ласуна з новели «Спекуляція», який займався свічковим промислом: “маленька фігурка з хапливими очима”, “випивав з людей більше крові за один рік ніж розділив святої за весь час свого батюшкування...” [3, с.97].

Слід зазначити, що особлива увага у Ростислава Єндика, як і в Леся Мартовича, зосереджена на понятті “суспільно-політична сатира”, що є одним із основних типів сатири, за допомогою якого піддаються висміюванню і викриваються негативні суспільні явища, заперечується суспільно-політична система певної епохи. Така сатира чутливо реагує на загострення соціальних конфліктів у суспільстві, сприяє увиразненню громадянських позицій автора, поринає у вир суспільно-політичних подій і пристрастей, виступає носієм ідей соціального протесту і закликом до боротьби. Крізь “тіркий сміх” митців пробивається їхня глибока, щира любов до знедоленого і пригніченого злиднями та безправ’ям українського народу; вміння “схоплювати явища всебічно, в повноті їх соціальних зв’язків, політичних причин і наслідків, в гостроті породжених ними конфліктів добра і зла” [7, с.72].

Наприклад, судова сценка новели «В суді» Ростислава Єндика перегукується з новелою Леся Мартовича «За топливо». Промовистими вже є початки обох творів, які відкривають справжнє обличчя судової системи – продажної, антигуманної. Представники закону огидні у своїй байдужості до долі простої людини, лицемірстві, прислужництві панам і владі. У новелі «За топливо» показано розгляд суддею скарги пана на наймита, який узяв хмизу на панському лузі, щоб жінка зварила обід. Суддя в усьому підтримує пана, тому щойно після початку розгляду справи заспокоює того: “Успокойтеся пане, я знаю, що він мені тут усе буде брехати” [6, с.76]. Подібно поводиться суддя в новелі Ростислава Єндика, адже заздалегідь приймає рішення щодо підсудного. У той час, коли адвокат намагається виголосити свою оборонну промову, суддя шепоче практиканту, аби той писав вирок. Більше того, сам суддя має “гріхи” – він нестримний картяр і, звичайно, ця пристрасть вимагає грошей. Для нього гра в карти і судове правочинство схожі в тому, що не зобов’язують, на його погляд, дотримуватись закону: “Але й законів не треба занадто дотримуватися при грі... Треба мати перш за все відчуття, такий *spiritus* нюхалі до карт, що відгадати перевагу і слабості противника” [3, с.25]. Іронічним відтінком забарвлене висловлювання свідка про суддю: “хорошо говорить, але кривий писок має” [3, с.27], власне, через зовнішність розкривається внутрішній світ персонажа.

У сатирично-іронічному ключі, автор змальовує зустріч судді з пошехонськими селянами, адже він згадав свою молодість, щось “поворухнулось” у душі і “стало йому знову шкода того племені, рокованого на злиденне животіння циганів, чи пак пігмеїв” [3, с.30]. Суддя вирішив “допомогти” парубкові з бідної селянської родини уникнути призову до

війська, запропонувавши тому відбутися кару за давно вчинену крадіжку хмизу. Охоронець закону так перейнявся своєю “добročинністю”, що намалював картину райського життя в тюрмі: “Зранку дають чвертку доброго разового хліба і чорну кавцу з цукром... Ще дають повну шальку перловки, фасолю з вишкварками, густу зупу... А як ще хтось чемний і послушний, то пан начальник дає з такого кабана хвіст додому....” [3, с.32].

Батько Міші, почувши, яке “щастя” чекає дитину, почав дякувати за розраду і пораду, а син, замість цілувати в руку пана суддю, вискалив зуби, як вовчєня: “Батько споглядав з докором на сина, а син з люттю на батька. Опісля загрозили собі таким зором, що темно ставало в судовій залі. Але не довго. Батько спускав поволі очі додолу, а син перероджувався...” [3, с.33]. Пригноблені соціальним ладом, знеможєні податками і підневільною працею, доведені до відчаю і смерті, сєляни мусили врешті-решт почати усвідомлювати себе соціально. Ростислав Єндик утверджує в душах своїх героїв високі людські ідеали, намагається витравити все рабське, єгоїстичне, низьке.

Як бачимо, в нових умовах – історично-суспільних, культурно-духовних – нове покоління українських прозаїків творчо розвивали високомистецькі зразки української класичної новели. Відтворюючи в душі народного гумору побутові сцени з народного життя, створюючи ряд непересічних характерів, сюжетів та образів, Ростислав Єндик під впливом художньої спадщини Леся Мартовича зумів знайти нові прийоми і засоби творення “комічного і трагічного, синтез яких творить непотрону й унікальну письменницьку манєру” [1, с.97].

Література

1. Грєчанюк Ю. Сміх Леся Мартовича: трагічне й комічне / Ю.Грєчанюк // “Покутська трійця” в загальноукраїнському літературному процесі кінця ХІХ – початку ХХ століття: зб. наукових праць – Івано-Франківськ, 2006. – С.93-97.
2. Єндик Р. В ударі з життям / Ростислав Єндик. – Краків: Українське видавництво, 1940. – 179 с.
3. Єндик Р. Жага / Ростислав Єндик. – Мюнхєн, 1957 – 301 с.
4. Єндик Р. Регіт Арідника: збірка оповідань / Ростислав Єндик. – Львів: Винне гроно, 1937. – 264 с.
5. Клиновий Ю. Єндик Ростислав. Жага: [новелі] / Ю.Клиновий. Моїм синам, моїм приятєлям. Статті, есеї // Слово. – Едмонтон; Торонто, 1981. – С. 555-559.
6. Мартович Л. Вибране: [оповідання] / Лєсь Мартович. – Ужгород: Карпати, 1982. – 224 с.
7. Марчук Г. Сатира Леся Мартовича в контексті сатиричних жанрів доби / Ганна Марчук. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 1999. – 141 с.

8. Франко І. Українська література / Іван Франко // Зібрання творів: у 50-ти т. – К., 1982. – Т.33. – С. 142-143.

Стаття надійшла до редакційної колегії 6.12.2012 р.

Рекомендовано до друку докт.філол.наук, професором Хоробом С.І., докт.філол.наук, професором Салигою Т.Ю. (Львів)

SMALL PROSE OF ROSTISLAV ENDIK AND LES' MARTOVICH: TYPOLOGY OF CHARACTER

O. M. Zalevsca

PreCarpathians National University by Vasyl Stefanyk; department of Ukrainian literature; 76000, Ivano-Frankivs'k, Shevchenko str., 57; ph. +380 (342) 59-60-74

In the article traced influencing of humorous and satiric traditions Les' Martovich in creation of Rostislav Endik, mentioned on the synthesis of categories of tragic and comical in the manner of letter.

Key words: *laughter, the comic element, tragedy, irony, appearance.*